

ADALÉKOK A MAGYAR SZÍNMI TÖRTÉNETÉHEZ.

Az 1909-ik év november havában hosszas kutatás után Trencsénben, a piarista-rend kéziratárában öt, eddig ismeretlen, jezsuita iskoladrámát fedeztem fel. Hogyan kerülhettek oda jezsuita iskoladrámák? kérdezheti valaki. Erre könnyű megfelelni, ha tudjuk, hogy e gymnasium a jezsuitáké volt. Lippai György esztergomi érsek alapította azt 1642-ben. Püski János nyitrai püspök pedig kivitte III. Ferdinándnál azt, hogy a szkalkai apátságot a jezsuitáknak adományozta (1644) a trencsényi rendház és kollegium építésére (a szkalkai apátságot szent Benedek tiszteletére alapíták, a ki az ottani barlangban remetéskedett és a kit ott öltek meg). A jezsuiták először Szkalkára mennek (1645), innen pedig Trencsén városába, ahol igen barátságosan fogadják őket. Ennek ellenére 1648-ban megkapják a királyi engedélyt iskolaalapításra. Lassanként felépítik a templomot (xav. szent Ferencz tiszteletére), az iskolát és a rendházat (melyekre Lippai érsek kb. 100.000 frt.-ot költött). Háborúskodások és elemi csapások sokszor megzavarják az iskolai életet, míg végül a rendes kerékvágásba jöhet. Tudvalevő dolog, hogy a jezsuiták, ha valahol letelepedtek a legszebb és legtágasabb helyiségből színházat csináltak és nagy súlyt helyeztek a színpadi készletek pompájára és a díszes jelmezekre. Mert képezni akarták egyrészt növendékeiket szerepeltetésükkel, másrészt pedig a nagyközönséget akarták bevonni az iskolai- és hitéletbe. Így volt ez Trencsénben is. A harmadik emeleten a legtágasabb helyiséget színházzá alakították. Akadtak azután pártfogók, akik részben a jutalmazások költségeit fedezték, részben a színház felállításához és a színdarabok fényének emeléséhez járultak lelkes adományaikkal. Így ott van közöttük az alapító unokaöccse, Lippai Miklós, vághelyi prépost, Szapáry János és Pál grófok és mások. Előadásokat tartottak nagy egyházi ünnepek alkalmával, jeles férfiak tiszteletére, farsangkor és az év végén. Farsangkor bohókás dolgokat és mulatságos közjátékokat adtak elő. Legdíszesebb az évvégi volt. Erre hivatalosak voltak a szülők s a patronusok, a hatóságok. Szerepelni csak az szerepelhetett, aki tanulmányaiban erre érdemessé tette magát. A főszerepek vitelére nagy érdemek kellettek és a legjobb tanulók játszották. Valóságos vizsgálat volt az előadás díjkiosztással egybekapcsolva. Rendesen korán délután kez-

dődött. A közönségnek meghívókat osztogattak, melyeken rajta volt a dráma tartalma, tanúsága és a szereplők nevei. E művek eleinte csak latin nyelvűek voltak, később magyar, tót, német nyelvűeket is adtak. Eleinte vallásos tárgyat dolgoztak fel e darabok, később felölelték a történelmet, végül pedig az étellel is kapcsolatba léptek. Trencsénben is vallásos tárgyúakkal kezdik (1650), de idő múltával történelmi tárgyúakat is adnak elő. Eleinte latin nyelven vannak írva e darabok, később magyar nyelvűeket is adnak (sőt Trencsénben tót nyelvűt is).¹

1773. júl. 21-én kelet bullájával (Dominus ac Redemptor kezdetű) XIV. Kelemen pápa feloszlattja a jezsuita rendet. Magyarországon ezt ugyanez év szept. 20-án hajtja végre Mária Terézia (vagyonukból a tanulmányi alapot teremtve meg). A trencsényi jezsuita házat ez év okt. 21-én oszlatták fel. 1773-tól 1776-ig exjezsuiták tanítanak. 1766. augusztus havában Mária Terézia a piarista rendnek adja át az intézetet, akik nov. 7-én kezdik meg a tanítást. Ez időtől kezdve napjainkig ők vezetik ez intézetet (bár a tanulmányi alpból az állam is hozzájárul fentartásához).

A mondottak alapján nem fogunk csodálkozni, hogy a piarista rend kéziratárában jezsuita drámákat találunk Trencsénben.

Lássuk ezek után egyenként a kéziratokat!

* * *

Időrendben a legelső a »Malcontento úrfiak. Tréfás játék« (farsangi játék, 16 lap hosszú), melyet »In Bachanalibus Tyrn« adtak elő, vagyis Nagyszombatban. Mely évben került ott színre, azt nem tudtam biztosan megállapítani. Évkönyveik nem emlékeznek meg e darabról (l. bud. egyet. könyvtár kéziratára: Annuae Coll. Tyrnaviensis 1711—1765, 1766—1772, Ab 123 et 125, az iskola drámákat kijegyezte belőle Fináczy Ernő Egyet. Phil. Közl. 1900. 460—462). A kéziraton jelenleg »1762« áll, de tisztán kivehető, hogy ez javítás. Ha nem csal a szemem 1772 állott alatta. Én mégis az 1762. évszámot fogadom el mert azt hiszem, hogy a javítás a másolótól származik, mivel a javítás tintája és kézírása megegyezik a többivel. Tudnunk kell ugyanis, hogy e darab gyönyörűen írt másolat. Arra a kérdésre, hogy e darab hogyan került Trencsénbe, azt felelem, hogy vagy kikölcsönözték e darabot a trencsényiek a nagyszombatiaktól, vagy pedig egyik ott működő rendtaguk vitte magával.

A darab igazi iskola dráma. Igazi gyermekek, konviktusi növendékek szerepelnek benne. Gyermekekességeket játszanak. Iskolai és konviktusi dolgokról szól.

¹ A darabokat, melyeket Trencsénben adtak felsorolja: 1. Vlahovits Emil: A trencsényi kir. kath. főgymnasium története. A trencsényi főgymnasium értesítője 1895-ből. — 2. Bayer J.: A magy. drámairód. tört. II. kötet. 385—394. A jezsuiták isk. drámái. — 3. Fináczy E.: A magyarorsz. közokt. tört. Mária Terézia korában. I. köt. 117—128. 1. és Egyet. Phil. Közl. 1901. 396—398.

A »prologus« következőképpen tájékoztat bennünket e farsangi játékról: »Ezer meg kettő az Emberek gondgya; számtalan, külömbféle s ellenkező kívánsága, úgy, hogy csak lámpással kell keresni, a ki maga szerencséjével és sorsával megelégedne. Ennek valóságát bizonyítani fogja kis játékokskánk, melyben a malcontento úrfiak elő beszélnek gyermeki állapotoknak keserves bajait és azokat Mercurius által be mutatván az Isteneknek a gyermeki ígátul szabadulást fognak kérni Jupitertől. Mi lesz a vége? Mit nyernek rajta? meghallyátok tőlem s a társaimtul ezentúl, csak figyelmezzetek ártatlan panaszainkra. Ha érdemesek leszünk szánnyatok meg, ha nem, maradgyunk, a mint voltunk. A Dieu!«.

Ime tehát az elégedetlen emberekről, az iskolai és konviktusi bajokról akar a szerző a színpadról szólani.

A darabot egy »Üdvözlő Ének nyitja meg, mely nagyon emlékeztet Faludi verseinek ritmusára.

»Üdvözlünk vendégeink,
Drága kegyes uraink,
Multságunk érdeme,
Az lenne, ha teczene.

A mint hogy érkezhetünk
S Néktek kedvet tehetünk,
Csekélységünk rajta lesz,
Ha meg szántok vége lesz.

A mit tréfánk képzeni
S Játékunk fog végzeni
Megtudgyátok; mulatást
Kivánunk s kis halgatást«

A farsangi játék tartalma a következő: I. végezés. Mercurius, Jupiter földre küldött követe, panaszkodik, hogy mennyi dolga van azért, mert az emberek mind elégedetlenek és istenhez küldik őt közbenjáróul. Az »egyik gazdagságot, a másik mélytóságot, a harmadik szabadságot, a negyedik zsák pénzeket, az ötödik gyenge puha ételt, a hatodik meg a többi a patvar tudgya mi a nadragulyát kíván magának.« És kik alkalmatlankodnak legtöbbit szegény Mercuriusnak? »Azok a fogatlan inaszakat, ránczos, fotes, sánta, béna, görbe, köszvényes vén banyák«. Mindezekért Mercurius fel akarja mondani Jupiternek a szolgálatot. Kétségbeesésében kész inkább katonának beállani. Éppen mikor e gondolatokkal foglalatoskodik elébe toppan Bancsi deák. Mercurius azt hívé eddig, hogy legalább a gyermekek megelégedettek. De lám ez is király szeretne lenni. Mert neki világra szóló eszméi vannak. »Legelőször — mondja — csendességet, békességet szerzenék országomba,

hogy hadak, vérontások, ostromlások s mindenféle versengések távol legyenek; így kiki félelem nélkül lévén, bátran, vigan, kedvére élhetne.

Magam pedig szép paripákat, lószerszámokat, czifra fegyvereket, kopókat, agarakat, vadász mestereket tartanék, hogy vadászattal, nyulászattal, lovaglással, mikor kedvem tartaná, mulathatnám magamat. Emellett czifrán öltöznék, mindenkor sarkantyús csizmát, vörös nadrágot hordanék. Ha mikor megunnám magamat, musikákat, bálakat, tánczokat vendégségeket indítanék . . . A tanulást, az oskolákat, leczkéket átallyába megtiltanám egész országomba: a nyírfákat gyökerestül kiirtanám.«¹ — Mercurius megígéri, hogy közbe fog érdekében járni, voltaképpen azonban eszeágában sincs azt megtenni. Ezután távozik. Bancsi már egészen beleéli magát világboldogító terveibe, mikor odajön Buczkosi és Ugrassi. Ez utóbbi bevádolta Buczkosit azzal, hogy megette kalácsát (ami igaz is), amiért Ugrassi elveri őt, bár az a praeceptornál való feljelentéssel fenyegeti őt. Buta Marczi, az úrfiak öreg inasa rendbe hozza őket, miközben az egyik énekl:

»Nincs kedvesebb kincs a szabadságnál,
szabadságnál,
Mert soha nem ismér az rabságot,
Se másnak nem fizet ő bírságot.

Farkas ha koplal is, de hogy szabad,
de hogy szabad.
Nem cserélne semmi szerencsével
Se Kalmár Ebével, se pénzével.

Mert Kalmárok Ebe szekér farkán,
szekér farkán,
Kötve van, nagy Láncz fűg az ő nyakán,
Farkas úr magának jár szabadán.

Ugy mink is Gyermecskék szabadsággal,
szabadsággal,
Vigadunk, örülünk életünknek,
Egy gondgya, egy vége örömünknek.«

II. végezés. Buta Marczi az úrfiakat rendbe hozva, figyelemzeti őket, hogy ne legyenek rendetlenek, mert — farsang vége lévén — bál lesz. E »sárkányfiúk« erre egész magukon kívül vannak örömükben. Ezért Buta Marczi leszidja őket. De Puposi, a legidősebb úrfi, ép e pillanatban jelenik meg és hallva a szolgál beszédét, megdorgálja őt.

¹ Tehát divatban volt iskoláinkban a vesszőzés

Buta Marczi erre elkezd panaszkodni: »Az úr, az asszony, a cselédek, még a macska és majom is mind rajtam csépölnek, az úrfiak pedig csak nevetik; sőt még több bajt szereznek, mikor reám kenik csinnyaikat. Ha törik, ha szakad valami (— talán eredeti alakja a közmondásnak —), mindgyárt Buta Marczi volt az oka; ha ledül a korsó, ha valami lárma esik a szobába, Buta Marczi cselekedte, akár minémű fogyatkozás történik, mind Buta Marczinak kell adózni érte.« Ha kedvökben járna, nem lenne így, mondják az úrfiak. »De ugyan ki tudna kedvére járni az úrfiaknak — feleli Buta Marczi, — mikor olyan kényessek, mérgesek, akaratossok, kötődnek minden bolondságért, pörölnek, dömbölnek (dörmögnek helyett) mint a fogatlan vén asszonyok.« Miért nem lett úrrá, felelik neki. Mire így válaszol: ha úrfi lenne megbecsülné magát és jó lenne. Erre kijelentik, hogy úrfinak lenni se valami jó dolog. Hiszen »nincsen boldogtalanabb idő a gyermeki esztendőknél. E perczben éppen közéjük Mercurius, a kinek elpanaszolják keserveiket. Ők szegény gyermekek a teremtmények között a legboldogtalanabbak. És ha az öregek visszakívánják ifjúságokat, ezt azért teszik, mert elfelejtik idő múltával az akkori bajokat. Kérdi Mercurius, hogy miért jókedvűek, frissek, vígok többnyire mégis. Ez csak ámitás, felelik. Mert szívük keserű, hisz »a ki csak elő talál, mind parancsol velünk, mind urainknak tartják magokat, minden lépésünket vizsgálják, dorgállják, egyszóval ha mindgyárt a fejünken járnánk is, annyi sok uraknak nem tehetünk eleget. — Kedvünk szerént baj nélkül nem esik nekünk egy mozdulásunk: hajnal kezdetétől egész sötét estig mások akaratyán kel járnunk. Reggel talán édesden esne a nyugalom, mert ki fáradtunk, megvonyák a harangot, ki vernek az ágybul, csak azt sem engedik, hogy egy két szempillantásig nyujtóznánk az meleg nyoszolyába, csipás szemeinket törölnénk, kibolháznánk magunkat. Öltözés közben teczene az inassal discuralgatni, álmainkat előbeszélgetni, nem szabad, halgatni, kusolni, fülelni kel, mint a néma egereknek. Ugat mérgessen a gyomor, jól esne a felestököm, de el nem készült, nincs ideje, meg nem érdemlettük; azon fölet meg késik az ebéd; ot is hol egy hol más ok elő adgya magát, hogy nyakunkba vetik a carcutiát; csak a meleg párájával az étkeknek kel jól lakni. Meg untuk a munkát, teczene valami multság, kellemetes az üdő, invitál a csendes szellő, nincsen haszna, ithon kel ülni, tanulni kel, dolgozni kel, még azt se szabad mondani, hogy fáj a fejünk. Ellenben semmi kedvünk nem volna sétálásra, mint hogy a sár, a köd, a hideg alkalmatlankodik, affélől csak ki kel menni. — Hát még a sokféle tánczok, nyelvek s egyéb mesterségek és oskolák menyi sok bajt okoznak szegény fejünkre, csak Isten a kimondhatója. — Keservesebb mindezeknél, hogy még jó indulatinkat is rosza magyarazzák. Ha jó kedvet mutatunk, vigadunk, tréfás multságot indítunk, az mindgyárt csintalanság, gyermekség, pajkosság nálunk.

Ha okosan, módosan, dézsessen, eszessen kezdünk valamihez, az nálunk vagy színesség, vagy esztelenség. Ha valakivel nyájasan beszélgetünk, tréfálunk, nevetgélünk, az álnokság, ravaszság. Ha hízelkedni nem tudunk vagy nem akarunk, sültelen, durva, fejes, akaratos gyermekek vagyunk. Ha a csinoskodást, czifrázkodást nem szeretjük, lyusta, szenyves, mocskos gyermekeknek mondatunk. Ha ellenben kevésbé tisztogatod magadat, fodoritod hajadat, crepeket, dupékat, Buklikot kondoritasz fejedre, már kényesnek, büszkének, világ bolondgyának tartanak. — Mindezek mellett sebeinket csak nyírfa kenetekkel gyógyítták. « És mi a kívánságuk, kérdi Mercurius. Hogy szakálluk nőjjön és legények legyenek, mert a meddig vessző és korbács szükséges a gyermekeknek, hogy tartalék alatt vannak, lehetetlen boldogulniok. Mire Mercurius kijelenti: a vessző és korbács szükséges a gyermekeknek, hogy tartalék alatt lévén kormányozza erkölcsüket és indulataikat. Vagy pedig észtt kellene nekik adni, de akkor hol maradnának a gyermeki esztendőök és gyermeki gyönyörűségek. Végül megígéri Mercurius pártfogását, de figyelmezteti egyszersmind őket: »a jeles erkölcsöknek és szép tudományoknak gyakorlásában iparkodgyatok, lássatok hivatalotokhoz szorgalmatosson, a leczke, írás, engedelmesség, tisztességes magatok viselése, az Isteni félelem szemetek előtt forogjon, hogy érdemet talályatok Isten előtt. Én el jövendek bizonyossan, ha nem eléb tizenkét vagy húsz esztendő mulva s akkor mindegyiknek egy font bajuszt és szakált hozok«. E szavakat mondva eltűnik. Pedig Buta Marczí ép akkor akarta tudtára adni, hogy ő meg úr szeretne lenni. Az úrfiak örömlükben a bálba sietnek, ahol szól már a zene.

III. végezés. Bancsi Crepesi deák pajtásával várja Mercuriust, de csak hiába várja. Crepesi biztatja: bizonyára sok dolga van, azért nem jön. Kéri egyszersmind őt, ne feledkezzék meg róla, ha majd király lesz, hisz sokszor kihúzta a csávából, sőt hazudott is érte. Bancsi megígéri, hogy udvari kapitányává fogja tenni. Majd csodálkozását fejezi ki, hogy bál van az úrfiaknál. Igaz, hogy a farsang farkát mindig megülik. Jönnek az úrfiak. Boldogan mesélik, hogy Mercurius bajuszt és szakált ígért nekik. Bancsi erre kész lemondani királyságáról, ha abból ő is kap. Crepesi pedig mindjárt nagy terveket kovácsol. »Négy rőf crepet, tizenkét sor buklit hordozok majd a fejemen: prémes kalapot, viaszkos, fényes stivlit csináltatok, máslikot, horpaidlikot viselek: olyan cifra öltözeteket hordozok, hogy még a gatyám is poszomántos fog lenni; egyszóval modi gavalér akarok ezután lenni. A könyveket, tentát, papírost még ma ki dobom az ablakon, mert ezekbe semmi gyönyörűségem«. Mindnyájan táncolni és énekelni kezdenek:

Tavaly is berket kaszáltam s úgy megéget hogy
Az idén is kaszáltam, de nem éget, úgy —
Hánd fel, rázd fel, had száradgyon meg.

(Valószínűleg aratódal!)

Buta Marczi akkor azt az üzenetet hozza, hogy menjenek a praeceptor Pyrgopoliturandus elé, de addig okoskodnak és panaszkodnak Mercurius ellen, aki ígéretét nem teljesíté, míg végül a praeceptor maga jelenik meg. Veréssel fenyegetvén őket, leszidja valamennyit. Befejezésképpen éneklük:

Szerencsét próbáltunk,
Ha kedvet találunk,
Örvendünk magunknak,
Vegyétek kedvessen,
A mint mi szívesen
Tréfáltunk.

E farsangi játék tartalmát azért ismertettem részletesebben, mert úgy vélem, hogy az eddig ismert farsangi játékok között irodalomtörténeti és esztétikai szempontból a legértékesebb. Valóban mulatságos játék, mely élettől duzzad. Jól esik látni azt, hogy az író mily szépen mutatja be az örökké elégedetlen embert. Megfigyelései élesek, tapasztalatai helyesek. Stylusa pedig nemcsak magyáros, mint a legtöbb farsangi vígjátéké, hanem közvetlen, egyszerű, meleg és élénk. Kár, hogy e kiváló darabnak szerzőjét nem ismerjük.

* * *

Időrendben a második egy farsangi játék kézírata (9 lap hosszú), melynek első lapján a következők olvashatók: »In convictu regio, 1778. ultima die feriad. Bacchi«. Melyik kir. konviktusban adták elő 1768-ban, nem tudtam mindeddig biztosan megállapítani. Talán a trencsényi konviktusban, melyet Széchenyi György esztergomi érsek alapított 1692-ben (nagyban növelte az alapot gróf Koháry István). Tudjuk, hogy a növendékek a gymnásiumi előadásokon kívül is adtak elő színijátékokat. Szinte minden évben lelkiismeretesen fel vannak jegyezve a latin nyelvű drámák. Ezenkívül adtak elő itt magyar nyelvűeket is, különösen farsangi játékot, de ezeknek címeiről a feljegyző nem emlékezik meg. Nem lehetetlen tehát, hogy a trencsényi konviktusban adták elő, de az is lehetséges, hogy másutt és a trencsényiek csak kikölcsönözték a darabot vagy pedig egy máshol működött rendtaguk hozta magával. Van azonban egy biztos alapunk, melyre kutatásainkat építhetjük és ez az, hogy a szereplő személyek mellé ugyanazon kéz és ugyanazon tintával odajegyezte, hogy kik adták elő. Ime: »Beszélgető személyek: Lendvay, kaprál Jos. L. B. Lusinszki. Tunyaszi, Mendörgös, stráza katonák Jos. L. B. Lusinszki, Andr. Szörényi. Labantz, Csipási, verbováló katonák, Franc. L. B. Amade, Jos. L. B. Amade. Köpcsenyi. Egy úrnak szolgája«. Azt kellene tehát csak kikutatni, mely iskola növendékei voltak ezek, akkor könnyen meg lehetne állapítani, hogy hol adták elő, esetleg ki a

darab szerzője. Mert a farsangi játék eredeti kéziratnak, fogalmazásnak látszik. Olyan törlések és javítások vannak benne, amelyek nem engednek másolatra következtetni.

A prologus tájékoztat bennünket a darab tárgyáról: »Régi közmondás, aki bolond, annak vagy nem volt esze, vagy ha volt is elvesztette. Mindazáltal a ki néha bolondozik az nem bolond mindenkor; valamint a ki gyermekeskedik, azért az sem gyermek: nevezetesen ha fejr a szakála. Azon kívül farsangba szabad farsangolni még a vén pondros és penészes Nádászoknak is. Mi tagadás bene. az üdő hozza magával mink is farsangolni készülünk. Meg van a Játék, mibül állyon, meg mondom. Köpcsényi egy némely urasságnak szolgája bort hozot urának a korcsmárul, utba kapák az katonák, meg akarják fosztani kulacsátul, védelmezi a szolgál a kulacsát, utollyára egyik katonának fejéhez nyalítván, úrát, magát, katona legényeket szomjún hagyá. Orollyák vala eztet a katonák s újra meglesik Köpcsényit a kulacsal s erőszakosan elveszik tőle. Hirré lön ezen violentia a Kapitánynak, a ki is Kaprály uramot furatossal, a többi vitézeket 50 páczával jól bepecsételi. Ebbül áll a többi; a ki bányya, tegyen róla. Nevesetek.«

A szerző, úgy látszik, élénk figyelemmel kísérte a katonai életet és azt mutatja be nekünk. Látjuk szokásaikat, erkölcsüket, hősködésüket, garázdálkodásukat, a szolgálatban álmoságukat, halljuk a német katonai műszavakat. Rosszul kiejtve, részben épp ezek képviselik a darabban a komikus elemet. Nyelve egyébként tele van tősgyökeres magyar szólásformákkal. Egészen hozzáilleszkedik a szereplő személyek egyéniségéhez!

E farsangi játék igen sikerült darab. Az életet viszi a maga alakjaival a színpadra. Bizonyosságul szolgál arra, hogy működésük utolsó éveiben a jezsuiták sem irtóznak a profán tárgyakhoz fordulni, mulatságos alakokat vinni be darabjaikba. És ennyiben nemcsak a költészet történetében játszik e darab fontos szerepet, hanem adalékokkal szolgál a művelődéstörténethez is, mert belőle megismerhetjük részben a felvidéki katonai életet!

* * *

A következő darab czime: »Erasmus Montanus, avagy Hegyi Erasm. Komédia, öt Ábrázolásban. Holberg Lajos Dániai Játéki közül Németbül magyarra fordítottat. 1769«. Előadták-e és hol, azt nem tudom megmondani. Az évkönyvek nem emlékeznek meg róluk Fináczy közlései nyomán (Lásd Egyet. Phil. Közl. 1900, 1901). A vígjáték tartalma a következő: I. Ábrázolás: Hegyi János parasztgazda latin nyelvű levelet kap fiától, aki Lipsiában végzi az egyetemét. Nem értvén latinul, az egyházzfival, Péterrel, olvastatja azt el. Ez mindenféle zöld dolgot olvas ki abból, de azért nem fogadja el, hogy elfelejtette volna már a latin nyelvet. Titokban azonban

mégis félti tekintélyét János fiától. Tanult ember, de papi pályáján megragadt az egyházfiszágnál, a mi abban az időben gyakori eset volt Dániában. Eszét arra használja fel, hogy mennél több jövedelmet biztosítson magának e szerény állásban, mindent alaposan megfizettet. Latin tudományának fitogtatása után, éneklőtehetségét mutatja be, előre, hátra, vékonyan és magasan elénekeli a so, la, mi, sol-fát. Ekkor Jeronimus jön feleségével és leányával hozzájuk és tudakozódik János gazdától, hogy mikor jön haza fia Erasmus. Különösen Őrsébet leánya nyugtalankodik, a ki jegyese Erasmusnak. Majd megjön Jakab, János második fia és naív lélekkel meséli el, hogy mily furcsa az ő bátyja, vagy veszekedett hazajövet a kocsi-ban (vitakozott), vagy komondor szemekkel a világba bámult (az égboltozatot tanulmányozta).

II. Ábrázolás. Montanus egy napja csak hogy otthon van és máris halálra unja magát. Jakabot, a ki a filozofiát nem végezte el, lenézi és nem engedi meg neki, hogy bátyjának nevezze és tegezze őt. Azt kívánja, hogy monsieur Montanusnak szólítsa. Jakab ezt nehezen tanulja meg. Ő is szeretne ily nevet felvenni, de Montanus figyelmezteti, hogy ezt csak deák iskolákat végzett emberek tehetik. Jakab, a kinek sok természetes esze van, nem akarja tanulásával koldusbotra juttatni szüleit. Erasmus kérdezősködik öcscsétől Jeronimusék vagyoni állapota felől (a falu harmadrésze az övé) és a leány jegyjóságának nagyságát szeretné megtudni. Jakab azt mondja, hogy Jeronimus minden bizonynyal oda adja neki leányát, ha egyszer prédikálni fogja hallani. Montanus kijelenti, hogy ő nem prédikál, hanem disputál. Jakab csak a szolgálkkal szokott disputálni. Montanus csak nagy dolgokat tart alkalmasoknak disputációkra. Ezután összevesznek. Jakab tegezi bátyját. Montanus erre könyveket dobál utána. A szülők elősietnek, Jakabot megdorgálják és figyelmeztetik, hogy ezután monsieur Montanusnak hívja bátyját. Montanus lecsendesedvén kérdi szüleitől, hogy van-e a faluban tanult ember. Felelik: Ott van Péter, az egyházi, aki jól énekel és jól prédikál. Montanus eképpen válaszol: Az első nem tudomány, a másik könyvekből kilopható, tehát szintén nem az. Azután kijelenti, hogy a legigazabb tudomány, a tudományok próbaköve: a disputálás. Bebizonyítja apjának, hogy a ki derekasan iszik, az boldog, anyjának, hogy ő kő, majd midőn ez a miatt sírni kezd, ismét visszaváltoztja emberré szillogizmusokkal. Ezután Jeronimus meglátogatására indul és mivel esőre áll az idő, Jakab utána viszi a kabátot. A szülők boldogok. Az anya Jakabot is iskolába akarja küldeni, de János gazda józan eszével belátja, hogy gazdaságuknak szüksége van e fiúra. Jakab időközben visszajön és elmeséli, hogy mily bolond az ő bátyja, esik az eső és ő nem veszi magára a kabátot, figyelmeztetni erre restelte okos bátyját, ő maga húzta fel, bár csak tudatlan ember. A kutyák támadása elől megmenté őt és az istállóba tévedőt kivezeté onnan. Szülei leszidják őt ügyetlenségéért és grombaságáért.

III. Ábrázolás. Nille, János gazda felesége, várja Montanust, mert tiszteletére meghívták az ispánt és az egyházfit. Montanus megérkezik és elmeséli anyjának, hogy nem volt Jeronimuséknál, mert egy egyetemi ismerősével találkozott, a kivel disputációba elegyedett és felindulásában (mert az illető nem ismerte a disputálás szabályait), elfelejtett bemenni. Sajnálná, ha megharagudnának ezért azok reá, de a metafizika és logika kedvesebbek előtte, mint Örsébet, a kit különben szintén szeret. Anyja csodálkozik, hogy ily botrányos dolgot művelt az egyetemen és két leánynyal eljegyezte magát. Montanus felvilágosítja, hogy azok tudományok nevei. Majd megérkezik az ispán és örül Montanus hazajövetelén. Azután kérdéseket intéz hozzá. Igaz-e, hogy a föld gömbölyű? hogy a föld mozog? mi az a holdfogyatkozás? Montanus mindent megmagyaráz, de az ispán mit se hisz el szavaiból és bolondnak, sőt eretneknek mondja őt. Ekkor jön Péter, az egyházi. Először latinul beszélnek, de Péter, bár pompásan áttatja a világot, belesül. Ekkor az egyházi néhány kérdést intéz Montanushoz, így: ki rikoltott olyan nagyot, hogy az egész világ meghallotta? (szerinte egy számár Noé bárkájában), ki ütötte agyon a világnak negyedrészt? (szerinte Kain). Erre Péter és Montanus hajbakapnak. Majd megjön Jeronimus. Nem tetszik neki, hogy Erasmus Montanus más nevet vett fel, hogy eretnek tanokat hirdet. Megtagadja tőle ezért leánya kezét. Magdolna, Jeronimus felesége és Örsébet iparkodnak rávenni Montanust, hogy álljon el vélekedésétől, de az nem hajlandó.

IV. Ábrázolás. Montanus makacsul ragaszkodik álláspontjához. Gáspár és Péter iparkodnak Jeronimust és Montanust kibékíteni egymással és rá akarják venni Erasmust, hogy engedjen. Be akarják bizonyítani, hogy nincs igaza, mert a föld nem gömbölyű, hanem lapos. Erre fogja magát Montanus és bebizonyítja, hogy Péter kakas, mert ugyanazon tulajdonságai vannak. Péter nem tud szabadulni a csávából. Gáspár ekkor gorombasággal akar czélt érni, de mikor Montanus kezdi bebizonyítani, hogy ő bika, elszaladnak. Szülei szemrehányásokat tesznek neki, hogy még a közbenjárókat is magára uszítja, de Montanus haragjában kijelenti, hogy a szülők elverésének jogosságát is be tudná bizonyítani. Ezután Jakab levelet hoz Örsébettől, melyben szerencsétlenségéért őt teszi felelőssé. Montanus mégis megmarad szilárdan a filozófia mellett. Bár hosszú lelki töprengés után jön csak erre a határozatra. Jakab kérdi tőle, mi eredménye lesz ennek. Semmi! Hiszen se Péter nem változik kakassá, se Gáspár bikává. Azután nem is nagy dolog a disputáció. Ő sokkal nagyobb dolgot csinál. A földet műveli és iparkodik azt megjavítani. Szabad idejét versfaragással tölti. Montanus hallva öccsének egyik versét, a prosodiát kifogásolja, de tetszik neki a tartalom. Ezért el is ismeri, hogy öccsének jó esze van.

V. Ábrázolás. A hadnagy Gáspár bujtogatására és Jeronimus kérésére elhatározza, hogy Montanust katonává fogja tenni, bár a deákok a katonáskodás alól fel voltak mentve. Montanussal beszélgetésbe elegyedik. Szóba kerül Erasmus ama kijelentése, hogy szüleit is megverheti az ember. A hadnagy fogad vele, hogy ezt nem tudja bebizonyítani. Montanus megteszi, el kell fogadnia tehát az aranyat. Erre a hadnagy miután a felpénzt elfogadta, katonának nyilvánítja, mundérba öltözteti és masiroztatni kezdi. Keserves órák ezek Montanusra nézve. Csakhamar megtörik és kéri Jeronimust szabadítsa ki ebből a nyomorúságos helyzetből. A hadnagy erre Jeronimus közbenjárására azon feltétel alatt, hogy eretnek vélekedéseit feladja és derék, becsületes foglalkozáshoz fog látni, hajlandó elengedni. Montanus még egy utolsó erőfeszítést tesz, de annak megghiúsulta után beadja derekát.

Az első kérdés, a mi a vígjáték elolvasása után, felvetődik, hogy: honnan fordították? Ezzel összefügg a második kérdés: hű fordítás-e?

Hogy honnan fordították Erasmus Montanust, azt pontosan megmondani nem tudjuk. A kézirat első oldalán ez áll: »Holberg Lajos Dániai Játéki közül németből magyarra fordított.« Ebből azt következtetem, hogy valamely gyűjteményes *német* kiadást használt a fordító. Ezek közül pedig a leghíresebb az 1748—51-ben Kopenhágában és Leipzigben megjelent 5 kötetes Holberg fordítás. Ez 1761—65-ben új és javított kiadást ért. Idő tekintetében ez áll legközelebb a mi fordításunkhoz (1769). Azt hiszem, hogy ezt a német fordítást használta a mi írónk.

E kiadást nem tudván megszerezni, Prutz fordításával (Holberg *Ausgewälte Komödien*, 1868) hasonlítottam össze. Ennek eredményei a következők.

Szindarabunk hű fordítása a németnek, mert azzal szóról-szóra megegyezik. Íme biznyságul az első felv. 1. jelenete:

János maga egyedül egy le-
vélel. Ugyan kár, hogy nincs
itt az egyházfi, annyi deák szó
van a fiam levelében, hogy nem
érthetem azt. Letsordolnak a
könyveim midőn meg gondolom,
hogy egy szegény paraszt ember
fia oly tanulttá lött; kiváltképen
mivel mi semmi fő tanult paraszt
nemzetségből nem származunk.
Hallottam már oly emberektől,
kik a Deáksághoz értenek, hogy
ő minden barátal, akár mijen
légyen az, tud disputálni. Ah,
ha én és a feleségem ezt az

Jeppe allein, mit einem Brief
in der Hand. Schade, dass der
Küster nicht da ist, in meines
Sohnes Brief steht so viel Latein,
das ich nicht verstehe. Das
Wasser tritt mir in die Augen,
wenn ich denke, dass ein armer
Bauerjunge so gelehrt geworden
ist, noch dazu da wir nicht ein-
mal zu den Universitäts bauern
gehören. Leute, die sich auf
Gelehrsamkeit verstehen, haben
mich versichert, dass er mit
jedem Pastor disputiren kann,
wer es auch sein mag. Ach

örömet el érhetnénk, hogy halálunk előtt egyszer prédikálni halhatnánk őtet, meg nem bánánk azt a pénzt, mellyet reá költöttünk. Veszem már az egyházfián Péteren észre, hogy nem igen örül ő annak, hogy az én fiam haza jön. Mégis rettenetes ez azokal a tanult embereket, hogy ők egymás ellen úgy irigykednek és hogy nem szenvedhetik, ha más is szinte oly tanult, mint ők. E jó ember máskép szép predicatiokat tészon annak üdeiben a mi falubéli templomonkban és a roszt szokásokruul úgy beszél olykor, hogy maid tsak sirni nem kel az embernek: de úgy látzik nékem, mintha ő maga nem éppen ment volna ezektül a hibáktul. En meg nem foghatom honnan származik ez. Ha valaki azt mondaná nékem, hogy az én szomszédom jobban ért a szántás-vetéshez, mint én, gyűlölnöm kellene-e e miatt. Az én szomszédomat? Nem, nem, ezt Hegyi János nem tselekszi. De ím bizony, az egyházfi Péter.

wenn ich und meine Frau doch nur noch vor unserm Tode die Freude hätten, ihn predigen zu hören und zwar hier im Ort, da wollte ich das viele Geld, das er uns gekostet hat, auch gern verschmerzen. Peter, der Küster, das merke ich schon, macht sich allerdings nicht viel daraus, dass mein Sohn zurück kommt, er fürchtet sich, wie es scheint, vor Rasmus Berg. Das ist was schreckliches mit den Gelehrten, dass sie so neidisch auf einander sind und dass nie einer dem anderen seine Gelehrsamkeit gönnt. Der gute Kerl macht solche schöne Predigten und wenn er vom Neid spricht, da tritt einem gleich das Wasser in die Augen; bei alledem aber scheint er selbst mir nicht ganz frei davon zu sein. Mir ist das völlig unbegreiflich; wenn einer nun auch sagte, mein Nachbar versteht den Ackerbau besser, wäre es wol ein Grund für mich, verdrieszlich zu sein, oder sollte ich wol gar deshalb meinen Nachbar hassen? Nein, weiss Gott, da kennt ihr Jeppe Berg schlecht. Aber warhaftig, da ist ja der Küster.

Szövegünk eredetijétől néha-néha azonban mégis eltér. Ez eltérések a következő természetűek: 1. összevon oly részeket, melyek kényesek, sikamlósak, 2. kihagy olyan részeket, melyeket nem ért meg, 3. eltérést okoz az, hogy a párbeszédekben előforduló személyek, városok, helyek neveit megváltoztatja fordítónk. (Lehetséges, de nem valószínű, hogy a 1. és 2. pont alatt felsorolt eltérések onnan származnak, hogy írónk más szöveget használt.)

Vegyük már most egyenként az eltéréseket!

A dán szöveg a katolikusokat gúnyolja ki, a magyar a lutheránusokat. Így a kézirat szerint »a játékviseelő személyek luteránusok, a mint a falu is, ahol a játék tartatik.« Ez azonban nem igen sikerült, mert a magyar szöveg nem viszi czélzatát következetesen keresztül. Így Pastor helyett barát vagy pap áll,

was für einen Psalm willst du, milyen halotti éneket akarsz te, Consistorium: szentszék, katholisch helyett mindig eretnek áll, superintendent helyett prédikátor, stb. stb. Vagyis saját akarata ellenére a katolikusokról szól gyakran.

Mások a személyek nevei: Rasmus Berg: Hegyi Erasm, Jeppe Berg: Hegyi János, Rasmus Nielsen: Fekete Erasm, Rasmus Hansen: Favágó Miska, Niels Christensen: Halgati Pali, máskor Rókaszakál Estók, Martin Nielsen: Serkanna Márton, Paul Iversen: Pauszbányi Claudius, Peter Monsen: Ebszi Ádám, Rasmus Jespersen: Drégely Mátyás, Christian Klim: Hegedős János, Matz Hansen: Fűzfási Máté, Matz Pfannkuchen: Álomtáska, Paul Iversen: Sógor Pál, Paul Finkel: Karabin szájú Pál.

Dänisch helyett a magyart, vagy országunk nyelvét emlegeti.

A helyneveket megváltoztatja, így: Kopenhagen helyett: Lipsia, város, universitas, iskola, Die veneris Hafnia helyett: Die veneris Lipsia, ganz Seeland: Sopron vármegye, In Kopenhagen deponiren jertz Kerle: a paulinusi iskolákban oly legények deponálnak most, Kieler Umschlag: Széplakon (melyik?), ich hätte können Cantor werden bei unserer Frauenschule: kántorsággal kínáltak meg a szomszéd faluban, in den grössten Konzerten in Kopenhagen: a legnagyobb vocal musica, melyet a nagyságos uraságnál hallott, Meister in Seeland: Kantor Saxoniában, an der Schlagelser Schule: a soproni iskolákban, stb.

Doktor Arendt: Hvitfelds Chronik helyett: a »Magyar Kronika« áll.

Egyes jeleneteket másképpen jelöl kéziratunk. A III. felvonás 1. jelenete a magyarban III. felvonás 1. és 2. jelenet (1. Nille egyedül, 2. Nille és Montanus). A IV. felv. 2. jelenete nálunk a IV. felv. 2. és 3. jelenete.

A dán eredetiben található kényes és sikamlós helyeket kihagyja fordítónk (nem lehetetlen ugyan, de nem is valószínű, hogy az általa használt német szövegben így volt).

Igy: I. felv. 2. jel.-ben kényes latin szavakat hagy el, I. felv. 5. jel. Jeronimusnak a szerelemre vonatkozó beszédét és sikamlós megjegyzéseit, Magdolnának és Örsébetnek rá adott feleleteit 3 sorba vonja össze. A III. felv. 5. jel., magyarban a 6. jel.-ben, Gáspárnak a lebetegedésre vonatkozó megjegyzését elhagyja. A III. felv. 6. jel., magyar 7. jel., Magdolna és János sikamlós tárgyú összeszólalkozását elhagyja, stb. stb.

Az I. felv. 4. jelenetéből Saxo Grammatikájára vonatkozó, a magyarokat nem érdeklő részt igen rövidre vonta össze.

Kihagyta továbbá a kolostori élet és a kolostori tanítás kicsúfolását (II. felv. 2. jel.).

Két mondatot nem értett meg a német szövegből (I. felv. 2. jel. és III. felv. 1. jel.), bár itt is fel kell venni azt az eshetőséget, hogy nem voltak meg az előtte fekvő szövegében sem. De mivel e helyek üresek a kéziratban, első állításomat valószínűnek, tartom.

Maga a fordítás igen sikerültnek mondható. Akad ugyan nehézkes, nem magyaros fordítás, de általában mégis gördülékeny, magyaros szólásformákkal fűszerezett. Hogy akad benne sok germanizmus, azon nincs mit csodálkoznunk, hisz az író előtt német szöveg volt és egész önkénytelen belopódzott egy-egy.¹ Erasmus Montanus és Péter tudákos beszédében természetesen gyakori a latin szó használata is.

Ime tehát egy kedves vígjáték, mely (a sikamlóságot elkerülve) kigúnyolja az iskolázást, a tudósokat és tudákosokat, de egyszersmind helyes és józan életfelfogásra tanít. Méltán büszkék lehetnek erre a darabra a jezsuiták!

De ugyan ki volt az átdolgozó? Ezt megállapítani nem tudtam. Talán más rendházból kölcsönözték ki a trencséniek, vagy egyik rendtaguk írta ott, esetleg hozta máshonnan magával. Az intézet évkönyvei nem emlékeznek meg e darabról.

Végül megemlítem azt is, hogy a kézirat eredeti fogalmazásnak látszik, mert nagyon sok törlés és javítás található, melyek ezt kétségtelenül igazolják.

* * *

Erasmus Montanussal kapcsolatban érdekes lesz megemlékezni Holbergnek a magyar irodalomra gyakorolt hatásáról. Ez természetesen német közvetítés útján történt. Mert Holberg nagy hatást gyakorolt a német irodalomra is. A dán vígjátékíró darabjait évtizedeken keresztül adják a német színpadokon (körülbelül 1740—70-ig). Majd egy ideig elfordulnak tőle, de a XIX. század elején ismét reá terelődik a figyelem Kotzebue átdolgozásai révén. Német közvetítés útján azután bejut a magyar irodalomba, a melyre szintén nagy befolyást gyakorol. Mert nem áll meg Hahn Adolf véleménye már,² hogy Holberget hazánkban nem igen ismerték. De még mennyire ismerték! Bizonyosága az alábbi jegyzék, melyben összeállítom Holbergnek szereplését (talán kissé hiányosan) a magyar irodalomban.

1. Pállya István piarista Ravaszy és Szerencsés cz. magyar nyelvű vígjátéka (melyet veszprémi növendékei 1768-ban adtak elő). Ennek forrása Gottsched ismeretes »Schaubühne«-je³ volt, melyben Holbergnek »Jakob von Tyboe« című darabja Detharding altonai tanár fordításában megjelent »Bramarbas, oder der Grosssprecherische« címmel. Pállya Holberg kompozícióján lényegében nem igen változtatott. Csupán az iskolai színpadra nem illő szerel-

¹ Nyelvének bővebb tárgyalását elhagyom, mert magát a darabot kiadom egész terjedelmében és akkor mindenki meggyőződhetik róla.

² Egyetemes Philologiai Közlöny, 1882. Dugonics Tárházija.

³ Die Deutsche Schaubühne nach den Regeln der alten Gricen und Römer eingerichtet. 1741—45. III. köt.

met és házasságot hagyta el s magyar vonatkozású mondásokat adott a szereplők ajkára.¹

Megdől így Bayernek az a véleménye, hogy Holberg magyarországi szereplése 1793-ban kezdődik, sőt el kell vitatnunk a Hatvanynak tulajdonított érdemeket is,² mert nem ő fordított először Holberg darabot magyar nyelvre (sőt nem is Holberg legsikerültebb darabjai közül adott egyet). Az elsőség minden tekintetben Pállyát illeti meg.

2. Az előbb ismertetett »Erasmus Montanus« 1769-ből a második Holberg darab Magyarországon.

3. Ugyancsak Holberg egyik darabját dolgozta át magyar nyelvre Dugonics »Tárházi« cím alatt. (1770-ben írta, majd átdolgozta ezt latin nyelvre, 1789-ben újra magyarra; megjelent az Egyet. Phil. Közl.-ben. 1882.) Forrása ugyancsak a Gottsched játékszínében megjelent »Bramarbas«. Dugonics megváltoztatja a vígjáték szereplő személyeinek nevét (Tárházi, Deáki, Polgári, Ágyusi, stb.). Kihagyja továbbá a három női személyt és velők a szerelmet (pedig ez időben a nő már nem volt számkivetve az iskoladrámából), mely a Holberg-féle darabnak rugója és azt egy sokkal alacsonyabb szenvedélylyel: a birtokhajhászat szenvedélyével váltja fel. Dugonicsnak kevés érzéke volt a valódi komikum iránt, a csattanós párbeszédet kihagyja, helyébe sok ízetlenséget és durvaságot tesz.

4. 1778—79-ben kiadja Simai Kristóf a »Magyar Múzeum«-ban »Váratlan vendég« cz. színdarabját, mely Plautus (Mostellaria) és Holberg hatása alatt készült.³

5. Holberg Jakob von Tyboe cz. darabját dolgozta Fejér György is át »A tisztségre vágyódók« címmel. A pozsonyi papnövélde növendékei adták elő e darabot, mert Fejér György akkor szintén papnövendék volt. Forrása egyrészt Gottsched Schaubühne-jében megjelent német fordítás, másrészt Pállya: »Ravasz és Szerencsés« című darabja. A cselekvény gyors lefolyású, a párbeszédnek rövidke és élénke. 1790-ben nyomtatásban is megjelent a darab és akkor több helyen előadták.⁴

6. Hatással volt Holberg Illei »Tornyos Péter«-ére, melyet 1789-ben írt, különösen a Don Ranudo és az Arábiai por. Egyéb-ként Molière »Bourgeois gentilhomme« cz. darabja szolgált forrásul.⁵

Az 1793-ik évben Holbergnek három magyar fordítója is akadt, a kik a hazai színművészetet akarják ezekkel fellendíteni.

¹ Horváth Cyrill: Egyet. Phil. Közl. 1904. 434. lap.

² Bayer D.: A magyar drámairod. tört. I. 190—196.

³ Czeczko Antal. Simai Kristóf: Váratlan vendége. Egyet. Phil. Közl.

⁴ Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban. Akadémiai Értesítő 1908. 457—8 és Egyet. Phil. Közl. 1910. II., III., IV. füzetekben levő vita Bleyer és Gragger R. között.

⁵ Gragger Róbert: Illei János Tornyos Péterének forrásai. Egyet. Phil. Közl. 1908. 585—582. 1.

7. A legjobb neve közöttük Péczeli Józsefnek van, a kinek »A politikus csizmadia« című (vígjáték 5 felv.-ban) fordítását 1793. április 3.-án elő is adják. Ez nyomtatásban nem jelent meg, kéziratban pedig nem maradt reánk és így semmit sem tudunk róla mondani (Valószínűleg németből fordította.). A fordításról megemlékezik Mérey János: »Magyar Játékszíni darabok lajstroma a magyar fordítók és szerzők neveik rendgyében, három szakaszokba osztva (Pest, 1796.)« cz. munkájában. Kelemen László is megemlíti a »Politikus csizmadia« egyik fordítását.¹ Nem Péczelié az? Előadták azt ők?

8. Ugyancsak 1793. okt. 9-én előadják Korneli József fordításában Holberg egy másik darabját: »A szegény kevély«-t² (valószínűleg szintén németből, — adták ezenkívül 1794-ben, 1809—1810-ig, 1813—14-ig). Sem írójáról, sem művéről közelebbit nem tudunk. E fordítás sem jelent meg könyvalakban. Még kézírata sem maradt reánk. Kelemen László is megemlékezik a »Szegény kevély« egy fordításáról.³ Nem Kornelié volt az?

9. 1793-ban adja ki végül Hatvany István is »Az arabiai por« cz. Holberg vígjáték fordítását (1 felv.).⁴ Ennek forrása minden valószínűség szerint az 1761—1765-iki gyűjteményes német fordítás volt,⁵ amint Bayer (A magy. drám. irod. tört. I. köt. 193. l.) véli. A darab az aranycsinálás tévhitét gúnyolja ki. Hatvany fordításában sohasem került színpadra (bár nem lehetetlen, mert Kelemen László az Arabiai por egy fordításáról megemlékezik, lehetséges, hogy az Hatvanyé), pedig jó és magyaros javítás. A baj az, hogy maga az eredeti igen gyenge alkotás. Azért a darabot mégis sokszor adták Kotzebue átdolgozásában a magyar színen.⁶

Nagy hatást gyakorolt Holberg a magyar színpadra és színműköltészetre Kotzebue átdolgozásai révén is.

10. 1803-ban átdolgozta Kotzebue németre Holbergnek »Don Ranudo Colibrados.« cz. darabját. Ezt azután szabadon magyarra fordította Pasqual József: A szegénység a kevélység társaságában vagyis Don Ranudo Colibrados (5 felv. Pest 1807) címmel. A »Játékszíni koszorú« (Budapest, I. kiad 1834) megemlékszik A szegény kevély (175 l.) és »Don Ranudo« czimek alatt e mű fordításairól. Kitől származnak azok, nem tudjuk megmondani. Lehet, hogy Pasqual, lehet, hogy Korneli fordításáról van szó, lehet, hogy máséről!

¹ Bayer József: A magyar drámai irod. tört. II. köt. 429. l.

² Ugyancsak Kornelitól származik két fordítás: A siketnéma (Hunius Antontól) és A félénk kadét (Häfner Frenktől).

³ Bayer: A magy. drámai irod. tört. II. köt. 430. l.

⁴ Theatrumra alkalmaztatott válogatva összeszedett munkák. Pest 1793.

⁵ Kopenhagen und Leipzig. Neuste und verbesserte Auflage.

⁶ Hatvany egyéb munkái: 1. Gebler után: Krementina vagy a Testamentum, Pest. 1790. 2. A pesti vásár. 3. Hunnius után: A siketnéma.

11. Idősb Szinnyei József. »A komáromi színészet története (1882)« cz. művében említi a 68. napon egy Boho Misi de Hájás cz. darabot, melyről Heinrich Gusztáv¹ azt állítja, hogy Holberg Don Ranudo Colibrados cz. színműve volt Kotzebue átdolgozásában) a forrása. Utánna nem járhatván a dolognak, kénytelen vagyok Heinrich feltevését elfogadni.

12. 1807-ben jelenik meg Leipzigban Kotzebuenek másik Holberg átdolgozása: Das arabische Pulver, melyet domahidai Domahidy Menyhárt magyarított: Az arabiai por. Egy tréfa két felvonásban Pozsony, 1814 cz. alatt.² A »Játékszíni koszorú« (I kiad. 1834, 135 l.) is megemlékezik. »Az arabiai por« fordításáról, de hogy melyiket gondolja, Domahidyét, avagy Hatványét, vagy talán másét, nem tudjuk.

Mikor aztán Kotzebue divatját múlta Magyarországon, Holberg iránt is megszűnt az érdeklődés. Pedig el kell ismernünk, hogy az »Arabiai por« kivételével a magyar irodalomba Holbergnek épen legjobb darabjai jutottak be (A politikus csizmadiá, Don Ranudo, Erasmus Montanus, Jacob von Tyboe, stb.). Mégsem csodálkozom egy cseppet sem, hogy Holberget Hegel és a külföld véleménye után lebecsülik nálunk Magyarországon, hogy komikumát nem tudják élvezni. Hisz abban az időben világszerte a jellem vígjátékok fejlődnek ki a helyzetvígjátékok helyébe.

13. Meg kell emlékeznünk Holberg egy regényéről is, mely bejutott a magyar irodalomba. 1741-ben Leipzigban kiadta Holberg Niels Klim föld alatti útja cz. satirikus regényét latin nyelven (Nicolai Climii iter subterra nemu). Ebben a költött útirajzban korának politikai, egyházi, társadalmi és irodalmi állapotait mutatja be satirikus hangon. E művet számos nyelvre lefordították. Így bekerült a magyar irodalomba is, ahol sok olvasóra akadt. Győrfi József fordította le deákbul magyarra (Pozsony, 1793 ban). Kérdés melyik deák kiadást használta.

Íme milyen nagy szerepet játszik Holberg a magyar irodalomban!

* * *

Értékes lelet a következő darab is: »A Titkos, Komédia öt Ábrázolásban Németből magyarra fordított.«

Lássuk legelőször is a vígjáték tartalmát.

I. Ábrázolás. Amália, Schlangendorf leánya, egy bálon megismerkedik egy török ruhában levő álarczos emberrel, a ki egész este vele foglalkozik. Megtetszik neki jelleme. Katalin, az ő bizalmas szolgálója, észreveszi ezt és megígéri Amáliának, hogy utanna jár, ki az illető. Segítségére jön kedvese: János. Kiderül, hogy

¹ Egyetemes Philologiai közlöny, 1882.

² Domahidy fordított még más Kotzebue darabokat is: Harmadik Péter császár udvari kocsisá, egy igaz anekdota, megjelent szintén 1814. — Vakontöltve, vígj. 1. felv. — Az estve, vígj. 3. felv. Pozsony. 1813.

annak gazdája volt tegnap este a bálban a török férfi. Kiderül, hogy az egy titokzatos ember, aki sohasem mutatja ki a maga egyéniségét, mert fél az emberek csalárdságától. Más éppen azért János se tud róla mondani. Katalin ráveszi kedvesét, hogy járjon utána gazdája titkainak. Abgrund, János gazdája, lakájuhában megjelenik, hogy átadja Amáliához intézett levelét, melyben találkát kér tőle, hogy szándékát megbeszélhesse vele. János ekkor kényszeríti urát, hogy fedje fel magát előtte. Abgrund elmondja erre, hogy jeles családból származik, hogy szerencse próbálás végett indult utazni, hogy születése városában született és hogy itt az udvarnál rokonának bűne miatt titkolnia kell kilétét. János persze az egészet szószerint elhiszi. Abgrund ezután ráveszi Katalint levelének átadására. Majd megjelenik Schlangendorf mire a titkolódzó Abgrund visszavonul. Schlangendorf pedig ráveszi Katalint, hogy leányának vonzódásait irányítsa.

II. Ábrázolás. János előadja Katalinnak azt, a mit Abgrund nagy titokban lelkére kötött. Ismét jön Abgrund és összeszólalkozik szolgáljával, a ki mindent elárul. Ekkor középük toppan Glocke, aki mindent tud róla és zavarba ejti beszédével Abgrundot. Ráfogja, hogy politikai küldetése miatt titkolódik és kijelenti, hogy tudja miért jár Schlaugendorf házához. Leányába szerelmes. Abgrund zavarát még fokozza Schlangendorf megjelenése, a ki előtt Glocke szintén leleplezi. Erre hirtelen távozik. Glocke Amáliához siet és feketére festi le előtte Abgrundot csak azért, hogy megnyerje saját magának kezét. Glocke távozása után, nagy titokban megjelenik Abgrund Amáliánál és kéri bizalmát és szeretetét, mert titkait még nem árulhatja el. Schlangendorf megjelenik leánya szobájában, mire Abgrund zavartan távozik, félve, hogy megjelenését félre fogják magyarázni. Amália is reszket atyja haragjától, a ki talán ezért neheztelni fog reá.

III. Ábrázolás. Abgrund, mint hajgondorító bejut Amáliához és levelet ad át neki, melyben felvilágosítást kér, hogy atyja meghívását magyarázza meg neki, egyszersmind találkát kér tőle. Bejön Glocke és ráakarja venni a hajgondorítót, nem ismervén meg őt, hogy árulja el Abgrundot. Csak hogy szabaduljon tőle kijelenti, hogy Abgrund házas ember. Amália és Katalin lépnek be ekkor. Glocke azonnal elmondja nekik az új hírt. De a hajgondorító ekkor, legnagyobb bosszúságára, kimagyarázza magát és visszavonja kijelentését. Glocke haraggal távozik. Amália széttépi a kapott levelet és nem válaszol reá, mert tartalmát nem érti. Abgrund ekkor kéri, hogy négy szemközt beszélhessenek. Mikor azonban ez megtörténik és ő leleplezi magát, visszautasítatik. Erre távozik. Schlangendorf tudtára adja Katalinnak, hogy Amáliát Bärnfeld fiának akarja adni.

IV. Abgrund felmond szolgáljának, mert elárulta őt és leleskedik utána. János erre elhatározza, hogy otthagyja őt, de mindent, a mit csak tud, ki fog kürtölni. Abgrund ezután mégis csak meg-

tartja szolgálatában és elküldi Glockehoz tudtul adni, hogy még ma este titokban elutazik. Így akar alkalmatlankodásaitól megszabadulni. Abgrund maga Schlangendorfhoz megy, hogy felfedje magát előtte, de azután mégsem mondja el titkait. Bärnfeldgróf, a ki bizonyos országgoborlót keres, megérkezik Schlangendorf házába. Elhatározzák, hogy gyermekeiket összeházasítják. Beállít Glocke, a ki felhívja a gróf figyelmét Abgrundra, e titkolódzó emberre. Majd jön János és elárulja gazdájának terveit. Glocke azt hiszi, hogy Amáliával fog megszökni. Erre a gróf elhatározzaelfogatását. Távozásuk után fellép Abgrund és János, ruhát cserélnek és elindulnak.

V. Ábrázolás. Amália védelmezi Katalin előtt Abgrundot. Nem tételez fel róla semmi rosszat. Atyja előtt is mentegeti őt. Sőt pártját fogja Bärnfeld előtt is. Jánost, Abgrund ruhájában, elfogva hozzák. Kisül, hogy ő csak a szolga. Szigorúan megakarják büntetni, de Katalin kedvesét védelmezi. Ekkor behozzák Abgrundot, a ki arcát elfödi. A kendőt azonban leszedik. Az atya és fiú megismerik egymást. Abgrund Bärnfeld gróf fia, a ki utazni indult és az emberek iránti bizalmatlankodása készítette ez alakoskodásra. Kisül, hogy Amália és Abgrund szeretik egymást. Egymáséi lesznek. Ennek kikürtölését Glockera bizzák.

Az első kérdés, a mi a darabnak elolvasása után lelkemben felvetődött az volt, hogy mi e darabnak forrása és ki e német vígjátéknak a szerzője. Közel két hónapig tartó hasztalan kutatás után találtam egy német darabot, egy vígjátékot, egy öt felvonásos vígjátékot, a melynek czime megegyezett az én daraboméval. Utánna jártam ekkor e vígjáték tartalmának. Azzal is megegyezett. Ekkor, mivel Budapesten seholsem kaphattam meg e német színművet, meghozattam a bécsi udvari könyvtárból. Összehasonlítottam vele és kiderült, hogy valóban az a forrása. E darab: »Der Geheimnisvolle«, írója pedig a Lessing által sokat dicsért Johann Elias Schlegel.

A »titkos« megértése végett foglalkozzunk néhány szóval e darabbal és annak keletkezésével.

Schlegel abban az időben Kopenhágában tartózkodott. VI. Keresztély dán király 1746-ban meghalt. A művészeteket pártoló V. Frigyes került a trónra. Felmerült azonnal a terv egy kopenhágai színház felállítása iránt. A közönség tekintete Schlegel felé fordult. Dramaturgiai munkásságot és drámaírói tevékenységet vártak tőle. Ez felcsigázza tevékenységét és három éven át szinte ontja a színműveket. Az első tervek között egy vígjáték szerepel, melynek csirája már 6 éve vajudik lelkében. Lipcsei deákkorában olvasta Molière Misanthrope-ját, melyben egy fölöslegesen titkolódzó ember alakja van körvonalazva (II. felv. 4. jel.):

C'est de la tête aux pieds, un homme touz mistère,
Qui vous jette, en passant, un coup d'œil égaré,
Et sans aucune affaire est toujours affaire.

Tout se qu'il vous débite en grimaces abonde.
 A force de façons il assomme le monde.
 Sans cesse il a tout bas, pour rompre l'entretien,
 Un secret à vous dire et se secret n'est rien.
 De la moindre vetille il fait une merveille,
 Et jusque au bon jour, il dit tout à l'oreille.

Az első tervezete a következő volt (Vorbericht, Werke, II. T. 186.): a titokzatos ember, bár kedvese atyjának beleegyezését házasságukba bírja, mégis kerülő utakon iparkodik kedvesével találkozni, a mi csak mégjobban ingerli a szomszédok képzeletét (ezt később Karl Gotthelf Lessing »Maitresse« cz. darabjának egyik motivumául használja fel).

Schlegel azonban el áll e tervétől és másokat sző és dolgoz ki. De sehogyse tud a tárgygyal megbirkózni. Mert nem tud hősnék olyan titokzatosságot kölcsönözni, hogy a közönség bizalmát és érdeklődését felkeltse. Ilyen alakról emlékezik meg »Die Vortheile eines verschwiegenen Liebhabers« cz. költeményében Molière előbb idézett szavaihoz hasonlóan:

»Ein Mensch der sich vielleicht zum Schein
 Als einen *Abgrund* stellt, nur um ergründt zu sein;
 Und der, damit man nur voll Neugier nach ihm fraget,
 Dir heimlich in das Ohr den guten Morgen saget.
 Er spricht: was wichtig ist, muss insgeheim geschehn.
 Die Welt ist doch so seltsam und sucht es auszuspähn.«

(Werke IV. 102.)

Hatással volt e darab létrejöttére az élet is. Sok ilyen alakot látott és figyelt meg (lásd levelét Bodmerhez 1747. szept. 18. — Schnorrs Archir XIV. 49.). Sokat merített Holbergnek »Az alakos« cz. darabjából is (különösen hatott a bevezetésre és befejezésre). Befolyással volt rá Molière Fösvénye még (egyres jelenetekre és alakokra és a stílusra). Így készült el 1746-ban Schlegelnek: »A titokzatos« (Der Geheimnissvolle) című vígjátéka.¹

Schlegelnek e darabja nem nagyon sikerült. A cselekvénye szegény és a vígjáték mégis hosszúra nyúlik. Sok benne az alakoskodás, az öltözködés. A főhős, Abgrund, nevetséges, lehetetlen alak, félig-meddig beteges gondolatokkal, túlságba vitt titokzatossággal. Mendelsohn Mózes (Literatur briefe 191. sz., Moses Mendelsohn Werke, IV. 2. 310.) helyteleníti ezt az alakot. Hasonlóképpen tesz Lessing is (Hamburgische Dramaturgie, 52. drb): »Moliere-s Geheimnissvolle ist ein Geck, der sich ein wichtiges Ansehen geben

¹ Megjelent Cant-tal és a Trójai nők-vel 1747-ben. 2.) Theatralische Werke-ben 3.) Gesammelte Werke, Kopenhagen és Leipzig, I. 1771, II. 1773. 183—322 lapokon.

will, Schlegels Geheimnissvoller, aber gutes, ehrliches Schaf, das den Fuchs spielen will, um von den Wölfen nicht gefressen zu werden.« Nem eléggé domborítja ki a költő Katalin alakját. Sikerültebb János. Életképes alak Glocke, e hirharang. Legszebb alak azonban Amália, Schlegel női ideálképe: nemes, szerény, szemérmes, a német színpadon az első kedves női teremtés. — Schlegel stílusa e darabban szép gördülékeny, úgy hogy korabeli német költők egész el voltak ragadtatva (igy Haller).

Ha már most ezek után vizsgáljuk azt, hogy milyen hüen fordít a mi ismeretlen írónk, befogjuk látni, hogy igen hüen. Egy kis összehasonlítás azonnal meggyőz bennünket erről.

Íme az I. ábrázolás 1. jelenete.

Amália. Megvallom, Katalin, mégis örömet akarnám tudni, ki volt légyen a tegnapi bálban az az álorczás török.

Katalin. Még ez ugyan rendezes! Lám ő szüntelen bátorságon beszélt a kis-Aszszonyal, vagy igenis meg kellett tehát néki abban a bátorságban mondani ki légyen ő.

Amália. Hogy hogy? egy szót sem szóltot ő én velem bátorságon.

Katalin. Tsak meg sem állott oly gyakran a kis-Aszszonyal külön az ablakban azért, hogy azt mondogálya szép este van, avagy hogy kérdezősködgyen mint van a kis-Aszszony ura, attya.

Amália. Mégis valóban semmi más nyomosbb dolgot nem mondott ő nékem ennél.

Katalin. De mégis valóban igen nyomos gvestálásokkal tselokette ő azt és az én számvetésem szerint kel vala néki, ha nem a barátság, legaláb a tekintetről a kis-Aszszonynak emléketet tenni.

Amália. Igy tehát el vétetted a számvetést. Az igaz, felettébb igen képzem vala magamban,

Amalia. Ich gestehe es, Cathrine; ich möchte doch gern wissen, wer der verkleidete Türke auf dem gestrigen Balle gewesen wäre.

Cathrine. Nun das gefällt mir! Er redete ja beständig im Vertrauen mit Ihnen, so sollte er Ihnen auch wohl im Vertrauen gesagt haben, wer er wäre.

Amalia. Wie so? Er hat nicht ein Wort im Vertrauen mit mir geredet.

Cathrine. Er wird doch nicht so oft beiseite am Fenster mit Ihnen gestanden haben, um Ihnen zu sagen, dass es ein schöner Abend wäre, oder zu fragen, wie sich Ihr Papa befände?

Amalia. Er hat mir doch gewiss nichts wichtigers gesagt.

Cathrine. Aber er machte doch gewiss sehr wichtige Gebärde dazu. Und nach meiner Ausrechnung müsste er Ihnen, wo nicht von Liebe, doch wenigstens von Verehrung vorge-redet haben.

Amalia. So habt Ihr euch verrechnet. Es ist wahr, ich bildete mir Wunder ein, was er

mit akarna ő nékem mondani. Talán a tekintet vonta őtet vissza. De az után — —

Katalin. O! A kis-Aszszony mentegeti őtet? tehát kettős vétke van néki, hogy a kis-Aszszony-nak semmit sem szóllot.

Amália. No halgas tehát, hogy mondgyam ki egészen. De azután mondom, meg untam, hogy ő annyi vigyázással él vala.

Katalin. Én pedig még annál inkább is meg untam azt, hogy azon vigyázást ok nélkül tselekkette.

Amália. Nem, Katalin! sainálnám, ha még azt a mellet ok miatt tselekkette volna.

Katalin. Ne félyen azon a kis-Aszszony. Minden bizonynal amaz emberek közé fog ő tartózni, kik tsupán azon vannak, hogy vigyázással éllyenek és akik mindenkor leginkább lár-máznak akkor, midőn legkeve-sebbet tselekszenek.

Amália. Tsudálatos embernek kel tehát néki lenni Katalin. Másképp ugyan nem látszik vala ő szinte oly bolondnak.

Katalin. Es szinte mivel nem oly bolondnak látczik vala, a kis-Aszszony örömetst akarná tudni ki volt légyen ő.

Amália. Mond meg mi baidd van? Azt véled gondom van nékem arra az emberre?

Katalin. Nem igen. Miért háborodik fel a kis-Aszszony? nem kel é tehát az embernek azok esmeretessége után lenni, a kikkel társalkodik? Alég jön egy álorczás ismeretlen ember a társaságba, s íme már egy alattomi, de ugyan igen észreveendő módal áihatatoson az én Nagysá-

mir zu sagen hätte. Vielleicht hat ihn die Ehrerbiethigkeit zurückgehalten. Aber dennoch — —

Cathrine. O! Sie entschuldigen ihn? So hat er doppelt Unrecht, dass er Ihnen nichts gesagt hat.

Amalia. So lass mich doch ausreden! Aber dennoch sage ich, verdriest es mich, dass er so viel Aufsehens machte.

Cathrine. Und mich verdriest es noch mehr, da er das Aufsehen ohne Ursache gemacht hat.

Amalia. Nein, Cathrine! Es sollte mir leid sein, wenn es noch dazu mit Ursache gemacht hätte.

Cathrine. Fürchten sie nicht. Er wird wohl zu den Leuten gehören, denen bloss daran gelegen ist, Aufsehen zu machen, und die allemal am meisten lärmnen, wenn sie am wenigsten thun.

Amalia. So musz er ein wunderlicher Mensch sein, Cathrine. Er sah zwar sonst eben so nährisch nicht aus.

Cathrine. Und eben weil er nicht so nährisch aussah, so wollten sie gern wissen, wer er wäre?

Amalia. Sagt mir, was Euch fehlt? Meint Ihr, dass mir an dem Menschen was gelegen ist.

Cathrine. Nicht doch; warum werden Sie denn böse? Soll man denn die Leute nicht kennen lernen, mit denen man umgeht? Ein verkleideter Unbekannter Mensch kömmt kaum in die Gesellschaft, so sieht er beständig auf eine sehr merklich verstohlene Art nach meinem gnädigen

gos kis-Aszszonyom után vigyáz. Minek előtte vagy gondolná az ember, mellette áll az ablakban, egy két szót szól, szemeit szüntelenül maga körül jártattya, feljegyzí, hogy az ember reá néz, megretten és egészen elrémülve tűnik el onnan. Egy kevés üdő múlva megint it van. Rövideden: oly vigyázva és titkon bánik ő a kis-Aszszonyal, hogy az egész társaság észreveszi, hogy ő tsupán a kis-Aszszonyért van it. Ez ugyan igenis megérdemli, hogy megkérdezze az ember, ki légyen ő.

Amália. El hiszem ezt Katalin. Hiszen ez oly egy dolog, mely én hozzám tartozik.

Katalin. A mi pedig engem illet, mind az, a mi tsak titoknak mondathatik, oly egy dolog, mely én hozzám tartozik. Fog gondom reá lenni, hogy ezt kitanulhassam.

Amália. De mégis léssen annyi eszed, hogy nem mutatod magadon, mintha én azt örömet akarnám tudni.

Katalin. Legaláb ne gondolyon már a kis-Aszszony gyermeknek. Im ki jön itten. Menyen tsak a kis-Aszszony a maga szobájába. Látok it valakit, aki ebben szolgálhat nekünk.

Fräulein. Ehe man sichs versieht, steht er bei ihr am Fenster, redt ein paar Worte, sieth sich beständig um, merkt, dass man auf ihn sieht, erschrickt und schleicht ganz schüchtern fort. In einer kleinen Weile ist er wieder da. Kurz, er geht so behutsam und geheim mit Ihnen um, dass die ganze Gesellschaft merkt, dass er bloss Ihrentwegen da ist. Das verlohnt die Mühe noch wohl, dass man fragt, wer der Mensch sein mag.

Amalia. Das glaube ich Cathrine. Es ist ja eine Sache, die mich angeht.

Cathrine. Und was mich betrifft; alles, was nur geheim heissen soll, ist eine Sache, die mich angeht. Ich will schon suchen, es zu erfahren.

Amalia. Ihr werdet aber doch so klug sein und Euch nicht merken lassen, dass ich es gern wissen will.

Cathrine. Sehen Sie mich doch nicht für ein Kind an. Ei, wer kömmt da! Gehen Sie nur in Ihr Zimmer. Ich sehe jemand, den man dazu brauchen kann.

A két szövegnek egymás mellé állítása kétségtelenül igazolja, hogy a fordítás hű. Nem fogunk azonban csodálkozni, ha a szerelemre vonatkozó, kényes vagy sikamlós helyeket kihagyja fordításunk. Hisz iskoladrámáról van szó. A következőkben összeállítom fordításunknak eredetijétől való eltéréseit.

Der Geheimnissvolle:

I. felv. 6. jel. Katalin és Schlangendorf a szerelemről és Amália kiházásításáról beszélnek. 15 sor.

A titkos:

Összevonva négy sorba, a beszélgetés tárgya módosítva.

II. 3. Abgrund és szolgája Katalin csapodárságáról beszélgetnek 8 sorban.

II. 4. Abgrund leszólja a házasságot Glocke előtt, mert a férfiakat megfosztja a szabadságuktól. 5 sor.

II. 11. Katalin czélszásokat tesz Amáliának Abgrund iránt érzett szerelmére. 7 sor.

III. 2. Katalin rászól Abgrundra: ne jöjjön oly közel testéhez. 5 sor.

III. 6. Katalin kijelenti, hogy a szerelmesek maguk sem tudják mit akarnak. 4 sor.

IV. 4. Schlangendorf és gróf Bärnfeld beszélgetnek egymással ifjúkori kicsapongásaikról, panaszkodnak, hogy a nőekkel már nem érintkezhetnek, mert megöregedtek, majd a házasságot balgaságnak nyilvánítják ki. 30 sor.

V. 1. Katalin kijelenti, hogy ha valaki szerelmes volna beléje, minden titkot ki tudna csábító módon húzni belőle. 7 sor.

V. 2. Sikamlós dolgokról van szó 26 sorban.

V. 3. Katalin dicséri Abgrundot, mert igéző szép teste volt. 30 sor.

V. 4. Kényes dolgokról beszélgetnek gróf Bahrenfeld, Katalin és Amália. 80 sor.

V. 5. János kéri Katalint, hogy járjon közbe kiszabadításán, mert a fogságban úgy lefog soványodni, hogy élvezni se fogja tudni. 6 sor.

A csapodárságról szóló beszéd kihagyva, egyéb tartalma 3 sorban átírva.

Helyette két sor áll, más szöveggel.

Összevonva három sorba, a czélszások kihagyva.

Más szöveg, 3 sor.

E megjegyzés nincs meg, 2 sor.

Helyette két sornyi magyar szöveg áll.

Katalin kijelentése elhagyva, illetőleg 3 sorba összevonva.

A kényes dolgokat elejtve, 8 sorba összefoglalva.

Megváltoztatva, 2 sor.

A legnagyobb kihagyás. Az egész 3 sorba összevonva.

Másképp van 3 sorban az egész, az okadatolás, hogy miért szabadítsa ki, hiányzik.

Ezek után bátran kimondhatjuk, hogy az iskoladramába nem való helyek kihagyását nem számítva, »A titkos« hű fordítás.

Szólnunk kell e vígjáték stílusáról is. Meglepően tiszta nyelven van írva. Rövid, tömör és mégis gördülékeny; mintha bizonyítani akarná, hogy a Kazinczy Ferencztől később annyit han-

goztatott nyelvújításra semmi szükség nincsen, mert nyelvünk a természetes fejlődés folyamán is eljut a csínhoz, a rövidséghez. A fordításnak nyelve sokszor körmönfont. Akad érdekes fordítás, új szó is: Verehrung: tekintet, Vertrauen: bátorság, Heimweh: hazanyavalya, blindings: vaklyasan, listig: álnokságos (de álnoknak is fordítja), uneigentlich: tulajdontalan, neugierig: újságvágyó, Landkarte: országmutató levél, Kammermädchen: udvarló leány, Haarkopf: haifő, Eigenliebe: tulajdonszeretet, stb.

Végül megjegyzem, hogy a kézirat minden valószínűség szerint másolat, mert olyan törlés, javítás, mely fogalmazványra engedne következtetni, nincs. (A kézirat 73 lap hosszú.)

»A titkos«-sal a magyar színmű története olyan művel gyarapodott, mely megérdemelné, hogy napvilágot lásson!

* * *

Találtam végül egy komédia töredéket. Ennek a címe is hiányzik. Tartalma után »A zsugori« címet adhatnók neki. Hol adták elő és mikor, azt nem tudom. Talán Trencsénben, talán másutt. Minden valószínűség szerint korban az előbbieket után keletkezett, mert nyelve sokkal újabb.

A komédiában játszók személyek: Euklio, öreg ember, Hafila, az öreg szolgája, Likomides ifjú, Stofilus, az ifjú szolgája, Megadorus, Antraks és Kongrio szakácsok.

A reánk maradt két első felvonásnak tartalma a következő:

I. Játék. Euklio borzasztóan félti kincsét, mindenkire gyanakszik, még öreg szolgálójára is. Hátha megcsalja őt, hátha észreveszi elrejtett pénzét, mert az átkozottnak még nyakszirtjén is szeme vagyon. Igen goromba ezért vele szemben, folyton szidja, korholja. Napjában tízszer is kikergeti, hogy megnézzé: meg van-e kincse. Éjjel nappal vigyáz reá. Most is leszidván őt, kikergeti és megnézi pénzesládáját. Majd ismét behívja és lelkére köti, hogy vigyázzon nagyon a házára, mert ő távozik. »Azt akarom, hogy a pokhálóra is gondot viselj. Meny be, zárd be az ajtót, mindjárt visszajövök. Vigyaz senkit bé ne botsás házomba. A tüzet oltsd ki, ne légyen valakinek oka hozzád jöni tűzért, mihént felelevenedik azonnal oltsd el. Ha valaki kést, fejszét, mozarat, mozártörőt kér, melly eszközöket szokták a szomszédok kéregetni, mondjad, hogy tolvajok ellopták... Jelen nem létemben senkit sem akarok házamba botsattatni. Sőt azt is előre meg parantsolom néked, hogy még a jó szerentsét se bocsásd be. Zárd be az ajtót mind a két kilintsel. — Azonnal itt leszek. — Gyötrődöm, hogy hazuról el kell mennem. Valójában akaratom ellen megyek el. A czéh mesterünk azt hirdettette, hogy a férfiaknak személyenként pénzt fog osztogatni. Azt ha elhagyom, minnyájan azon fognak gyanakodni, hogy vagyon pénzem házamnál, mert az lehetetlen, hogy a szegény ember a kevés pénzt is nagyra ne betsülje. Most pedig, hogy

szorgalmasan titkolom pénzemet, mindenek azt gondolják, hogy szegény vagyok.»

II. Játék. A gazdag Megadorus, a ki szerény és jólelkű ember, elhatározza, hogy a jámbor Euklió leányát, a kit szeret, feleségül fogja kérni. Utközben találkozik Euklióval, a ki hiába ment el hazulról, mert a czéhmaster becsapta és meg sem jelent. Most nyugtalanul siet haza. Szóba se áll addig Megadorussal, míg házat meg nem tekintette. Megadorus kérését, hogy adja neki leányát, gyanusnak találja. Azt hiszi, hogy pénzére vadászik. Ezért zavarosan beszél. Panaszskodik szegénysége miatt. Csodálkozik, hogy ő a gazdag ember szegény leányt akar elvenni. Hosszas tárgyalás és rábeszélés után végre odaadja neki leányát, de kiköti, hogy sem a jelenben, sem a jövőben nem kell leányának semmit sem adnia. Még így is fél, hogy Magadorus valahogy rá fogja őt szedni. Megállapodnak abban is, hogy még ma megülik a lakodalmat. Hazaérkezvén Euklió, előveszi Hafilát, mint a ki dobra ütötte, hogy mennyi kincse van. Először leszidja, majd megparancsolja neki, hogy az edényeket hozza rendbe és zárja be addig az ajtót, míg ő a piacon a szükséges dolgokat összevásárolja. Megadorus szakácsai lefestik nekünk Euklió fősvénységét, majd lakására mennek, hogy átadják a lakodalmi ételeket. Hafila kizárja nekik az ajtót. Euklió azzal a szándékkal ment a piacra, hogy most az egyszer minden szükségest be fog szerezni, de ott drágál mindent és semmit se vesz. Utközben zajt hall háza felől, lóhalálában haza rohan, félvén, hogy meglopják. Pedig csak a szakácsok csináltak zajt.

Eddig tart a töredék!

A mint láthatjuk a darab igen kezdetleges. A komikum nagyon alacsony. A zsupori jellemzése elég jó, de a többi személyek igen elmosodottak. A stílus, a párbeszéd felette nehézkes. A szereplő személyek neve és néhány részlet után ítélve nem lehetetlen, hogy fordítással van dolgunk.

Ez ismertett színművekből látjuk, hogy a jezsuiták iskoladrámái fokozatos fejlődést mutatnak fel. Sokat enyhítenek a Ratio Studiorum merev szigorán. A többi rendekkel (a pálosokkal, a piaristákkal) való versengés, szorongatott helyzetük ráviszi őket, hogy számoljanak a magyar nemzet és irodalom szükségleteivel. Behatól színpadukra a magyar nyelv, a profán tárgy, sőt a női személy is. Mert nem áll meg az az általánosan elterjedt vélemény, mely az irodalomtörténeti tankönyvekben és a nagyobb kézikönyvekben szerepel, hogy a jezsuiták nem fordítottak kellő gondot iskoláikban és az irodalomban a magyar nyelvre. Ime e színművek is bizonyosságot tesznek Bayer véleménye mellett, hogy a jezsuiták iskoladrámái a XVIII. század 50-es éveitől kezdve megmagyarosodnak.

DR. BITTENBINDER MIKLÓS.